

Analysis of the Bada Problem in the Thought of Professor Javadi Amoli

Akbar Asadalizadeh ¹ | Seyed Ali Asghar Alavi ²

1. Assistant Professor at the Islamic Science and Culture Research Institute, Iran. E-mail: A.alizade@gmail.com1320

2. Assistant Professor, Institute of Islamic Sciences and Culture, Iran. E-mail: alaviedetaha@gmail.com

Article Info:

Article type:

Research Article

Article history:

Received:

30 April 2023

Received in revised form:

26 September 2023

Accepted:

25 December 2023

Published online:

3 February 2025

Keywords:

Bada, Qada and Qadr,

Professor Javadi Amoli,

Divine Science.

Abstract: The issue of innovation has been raised as one of the most important and challenging issues among theologians, and due to the fact that it is related to divine knowledge and God's decrees, understanding its truth has faced a challenge. Professor Javadi believes that the deniers of this issue have taken bada to mean issuing a new opinion or appearing after hiding, which the Imamiyyah does not believe in. Instead, bada concerning humans means appearing after hiding, but in relation to God, it means newness. In this research, the problem of bada in the theological thought of Professor Javadi Amoli has been examined using a descriptive and analytical method.

Cite this article: Asadalizadeh, A. Alavi, S (2025). Analysis of the Bada Problem in the Thought of Professor Javadi Amoli, *Philosophical Meditations*, 14(33), 267-290. <https://doi.org/10.30470/phm.2024.1988772.2361>

© The Author(s).

Publisher: University of Zanjan.

DOI: <https://doi.org/10.30470/phm.2024.1988772.2361>

Homepage: phm.znu.ac.ir

Introduction: The problem of innovation has long been considered as one of the important and challenging issues in various sciences such as theology, philosophy and interpretation, and since it is related to divine knowledge and God's decrees, the explanation of its truth has called the attention of thinkers. Angareh Bada is the most practical teaching that is present in topics such as jurisprudence, principles, philosophy, history, etc. It is not possible to reach these issues except by defining and revising the type of interpretation of the word bada. Based on this, in order to achieve the definition of this concept, it is necessary to examine the works of thinkers who have studied in this field. Although it is possible to point to a background in the field of Bada's problem, it should be said that the writings that exist in this regard mainly focus on the problem of Bada from the point of view of other scientists, and it seems that a discussion centered on Bada's from the point of view of Allameh Javadi Amoli has not been included. Therefore, the comprehensive study of Bada's

problem based on Professor Javadi's point of view can be considered as one of the innovations of this research.

Methodology: The data analysis in this research was analyzed by using tools such as logic and narration and some of the works of Professor Javadi in the field of theology. Professor Javadi's thoughts are discussed.

Findings: The findings of the present research indicate that the issue of Bada has not been overlooked from the philosophical and theological point of view of Professor Javadi Amoli, He has addressed this category in his works based on theological and philosophical foundations. He believes that God is closely related to it, based on inherent and intuitive knowledge, the scope of the creation of bada, and the fact that the end of every event has a complete and sufficient environment, while it is outside of the divine essence .

Bada is derived from the root "badu" which means appearing after hiding (Ibn Faris, /1404/1:212; Johari, 1410/6: 2278) in the term, it means that in the

world of creation, a new opinion for God be created (Sobahani, 1408: 14). In the case of God, it is to reveal something that was hidden from the servants, and its appearance is new to the people from the domain of God. (Askari, 1386/2:503).

Imamiyya thinkers believe that abrogation takes place in the field of legislative affairs and bada occurs in the affairs of formation. (Sharif Morteza, 1405/4: 117) From the point of view of Professor Javadi, it is impossible to attribute abrogation and bada to God in the true sense; because it requires a change of opinion and ignorance toward the divine realm (Javadi, 1383/6:110)

Divine decrees are divided into two types, some are general and cannot be changed in any way, like death that comes to everyone. (Al-Imran: 185) And it is not the case that death does not come to a group at all. The Messenger of God (PBUH) is the end of the prophets. (Ehzaab:40) These kinds of things can never be changed. The narrations of the emergence of Imam Zaman (AS) can be evaluated in this regard. (cf.: Tusi, 1411: 425). But other types have a

minor aspect, such as the fates that are related to human happiness and misfortune, this type can be changed and is subject to minor destinies. (Mothari, 1384/1:403). Bada issue, like other issues, is based on fundamental principles such as:

1 .God's absolute power: According to religious teachings and numerous verses of the Qur'an, all creatures in this world are under God's power and nothing is beyond his power. (Hajj: 6; Chapter: 39)

2 .God's absolute knowledge of affairs: The most basic form of the opponents of the problem of innovation is its incompatibility with divine knowledge, but this problem can be solved well by reflecting on the works of Professor Javadi. God's knowledge has two areas: the essential knowledge which is the same as the essence and is eternal and eternal and there is no change or transformation in it. (Tabatabai, 1390/14: 250; Javadi Ameli, 1385/9: 63). Bada is not realized in the field of divine knowledge; rather, innovation occurs in the field of current divine knowledge. Based on this, it should be said that

Bada's teaching is in the realm of possibility compared to the current divine knowledge, and as a result, it will not follow any rational explanation. (Ibid., 1383, vol. 6, p. 110).

3.The criterion for determining destiny: According to Islamic teachings, the destiny of a person depends on his good and bad performance and it is considered one of the immutable traditions of God. The Qur'an considers the descent of heavenly and earthly blessings as dependent on faith and piety. (A'raf: 96) Human actions are related to the events of the times, and if people are righteous, the rain will fall at the right time, and the sun will shine at the right time, and as a result, the earth will grow and people will benefit from God's abundant blessings. (cf. Javadi, 29/29/2016: 516; same, 1389/10: 632)

One of Professor Javadi's innovations in explaining the issue of Bada is that he likens it to "existence" and believes that: just as existence means creation in relation to God; Bada also means eternity, which means that when existence is attributed to something like a tree, they say that a tree exists; however, when they

attribute this existence to God, they say that God created the tree. (Javadi, 1397/43: 119) In fact, he applies analogy in explaining this theological category, and it can be admitted that the similarity of two elements is effective in understanding complex philosophical or theological issues, but sometimes it seems necessary.

Discussion and Conclusion: In the thought of Professor Javadi, the issue of bada can be defended by relying on Quranic and narrative documentation, and the deniers of this issue have gone astray, because bada means changing one's destiny in minor matters by performing good deeds such as prayer and charity and the like, in the relevant traditions. is placed Master Javadi believed that bada is "bada" in relation to humans, but "abdaa" in relation to God; because God Almighty knows with intuitive knowledge of things what phenomena will appear in each age and time and which phenomena will be mortal, therefore, with God, bada is not a question, but eternal, that is, the statement after concealment.

References

Holy Quran

Ibn Faris, Ahmad, 1404 A.H.,
Ma'jam Maqaayis al-Lagha,
Qom: Publications of the
Islamic Propaganda Office.

Javadi Ameli, Abdullah, 1383
SH, Tafsir Tasnim, Vol. 6,
Qom: Isra Publications.

Javadi Ameli, Abdullah, 1385
SH, Tafsir Tasnim, Vol. 9,
Qom: Isra Publications.

Javadi Amoli, Abdullah, 1386
SH, Tafsir Tasnim, Volume 6,
Qom: Isra Publications.

Javadi Amoli, Abdullah, 1389
SH, Tafsir Tasnim, Volume 10,
Qom: Isra Publications.

Javadi Amoli, Abdullah, 2012,
Tafsir Tasnim, Vol. 29, Qom:
Isra Publications.

Javadi Amoli, Abdullah, 2017,
Tafsir Tasnim, Vol. 43, Qom:
Isra Publications.

Johri, Ismail bin Hammad, 1410
AH, Sahaha Taj al-Lagha and
Sahaha al-Arabiyya, Beirut:
Dar-e-Al-Elam Lamlayin.

Sobhani, Jafar, 1408 A.H.,
speech by Jafar al-Hadi, al-
Bada'a in the light of the book
and the Sunnah, Beirut: Dar al-
Awat.

Sharif Mortada, 1405 AH,

Rasaila al-Sharif al-Mortaza,
Qom: Dar al-Qur'an al-Karim.

Tabatabayi, Seyyed
Mohammad Hossein, 1390 AH,
Al-Mizan, Beirut: Est. Al-
Alami Press.

Tusi, Muhammad ibn al-
Hassan, 1411 AH, Kitab al-
Ghaibah al-Hijjah, Qom: Dar al-
Maarif al-Islami.

Askari, Seyyed Morteda 1386
SH, translated by Mohammad
Javad Karmi, Islamic beliefs in
the Holy Quran, Qom: Islamic
Scientific Council.

Motahari, Morteza, 1384 SH,
collection of works, Tehran:
Sadra Publications.

دانشگاه زنجان

تأملات فلسفی

شماره الکترونیکی: ۲۶۱۵-۲۸۸۸

شماره چاپی: ۵۲۵۳-۲۲۲۸

انجمن منطق و منطق اسلامی ایران

تحلیل مسأله بدهاء در اندیشه جواد آملی

اکبر اسد علیزاده^۱ | سید علی اصغر علوی^۲

۱. استادیار پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ایران. رایانامه: A.alizade1320@gmail.com

۲. استادیار پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ایران. رایانامه: alaviyedetaha@gmail.com

اطلاعات مقاله:

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخها:

دریافت: ۱۴۰۲/۲/۱۰

بازنگری: ۱۴۰۲/۷/۴

پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۴

انتشار: ۱۴۰۳/۱۱/۱۵

واژگان کلیدی:

بدهاء، قضا و قدر، جواد آملی، علم الهی.

چکیده: مسأله بدهاء به‌عنوان یکی از مسائل مهم و چالش‌برانگیز در میان متکلمان مطرح بوده و با توجه به اینکه با علم الهی و تقدیر خداوند در ارتباط است فهم حقیقت آن با چالش روبه‌رو شده است. بدهاء اساساً مبتنی بر عملکرد انسان است و به تغییر در سرنوشت انسان در حوزه امور جزئی مربوط می‌شود. جواد آملی همانند دیگر دانشمندان امامیه، تحول در قضا و قدر الهی را موجب جهل در ساحت الهی نمی‌داند بلکه راه‌حل این مسأله را در درک صحیح از آن ارزیابی می‌کند و بر این باور است که منکرین این مسأله، بدهاء را به‌معنای صدور نظر جدید یا ظهور بعد از خفاء در نظر گرفته‌اند که امامیه بر آن معتقد نیست؛ بلکه بدهاء نسبت به انسان‌ها، به‌معنای ظهور بعد از خفاء است اما نسبت به خداوند به‌معنای ابداء است. در این پژوهش مسأله بدهاء در اندیشه کلامی جواد آملی با روش توصیفی-تحلیلی مورد بررسی قرار گرفته و با بهره‌گیری از مستندات و براهین نقلی، نوآوری‌های ایشان تبیین شده است. یافته‌های پژوهش حاضر حاکی از آن است که مسأله بدهاء از نگاه فلسفی و کلامی جواد آملی دور نمانده و بر اساس مبانی حکمی و کلامی به این مقوله در آثار خویش پرداخته است. او معتقد است خداوند بر اساس علم ذاتی و شهودی به حدوث و پایان هر رخدادی احاطه کامل و کافی دارد و محدوده پیدایش بدهاء در عین حال که خارج از ذات الهی است ولی با آن ارتباط تنگاتنگی دارد و لذا بدهاء به‌عنوان فعلی از افعال خداوند، از مراتب علم فعلی او محسوب می‌شود و طبعاً هرگونه تغییر در آن، در علم ذاتی تغییری ایجاد نخواهد کرد.

استناد: اسد علیزاده، اکبر، علوی، سید علی اصغر (۱۴۰۳). تحلیل مسأله بدهاء در اندیشه جواد آملی. تأملات فلسفی ۱۴ (۳۳)، ۲۹۰-۲۶۷

<https://doi.org/10.30470/phm.2024.1988772.2361>

ناشر: دانشگاه زنجان.

© نویسندگان.

DOI: <https://doi.org/10.30470/phm.2024.1988772.2361>

Homepage: phm.znu.ac.ir

مقدمه

انگاره، ضروری است که آثار اندیشمندان و متفکرانی که در این حوزه پژوهش داشته‌اند، مورد بررسی قرار گیرد؛ گرچه می‌توان به پیشینه‌ای در زمینه مسأله بدها اشاره کرد، اما باید گفت که نگاه‌هایی که در این خصوص وجود دارد عمدتاً ناظر به مسأله بدها از دیدگاه سایر دانشمندان است؛ به نظر می‌رسد بحثی با محوریت بدها از دیدگاه علامه جوادی آملی دارای پیشینه مکتوب نیست. بر این اساس، بررسی جامع مسأله بدها با تکیه بر دیدگاه جوادی آملی را می‌توان از نوآوری‌های این تحقیق برشمرد.

مطالعه مجموعه آثار و نگاه‌های جوادی آملی درباره مسأله بدها به‌ویژه تفسیر تسنیم، رویکرد ایشان نسبت به مسئله بدها را نشان می‌دهد. او علاوه بر تحلیل مسأله بدها، نوآوری‌هایی نیز در مباحث ارائه کرده که در تحقیق حاضر مورد اشاره قرار گرفته است. ضرورت طرح این مسأله به جهت ارتباط آن با علم الهی و عدم جهل در ساحت خداوند از یک سو و اهمیت فراوان آن در متون روایی از سوی دیگر، جایگاه اساسی و تربیتی آن را دوچندان می‌کند. نوشتار حاضر با روش توصیفی-تحلیلی ضمن تبیین مهم‌ترین عناصر مطرح در زمینه بدها، به تحلیل آموزه

مسأله «بدها» از دیرباز به‌عنوان یکی از مسائل مهم و چالشی در علوم مختلفی چون کلام، فلسفه و تفسیر مطرح بوده است؛ از آنجا که این مسأله با علم الهی و تقدیرات خداوند در ارتباط است، تبیین حقیقت آن مورد توجه اندیشمندان قرار گرفته است. با اینکه بدها ریشه در آیات و روایات دارد ولی نگرش‌های سطحی برخی از علمای اهل سنت به آن، سبب گشته تا این مسأله از اعتقادات خاص شیعه به‌شمار آید؛ البته برخی مسائل اعتقادی به‌گونه‌ای است که نمی‌توان با عقل سطحی همه زوایای آن را شناسایی کرد. به‌همین دلیل، تفسیرها و آراء گوناگونی از آن ارائه می‌شود درحالی که در متون و منابع اصیل شریعت، مباحث ارزنده‌ای در این زمینه وجود دارد که می‌تواند راهگشا باشد.

انگاره بدها کاربردی‌ترین آموزه‌ای است که علاوه بر عرصه کلام (به‌عنوان اساسی‌ترین حوزه مطالعاتی) در مباحثی چون فقه، اصول، فلسفه، تاریخ و ... حضور دارد. نیل به این مباحث، جز از طریق تعریف و تنقیح نوع برداشت از واژه بدها میسر نیست. بر این اساس، جهت دستیابی به تعریف این

گفته‌اند: «بدأ لی فی هذا الامر بدهاء ای تغیر رأیی عما کان علیه» (ابن فارس، ۱۴۰۴ / ۱: ۲۱۲؛ مصطفوی، ۱۴۰۲ / ۱: ۲۳۵). برخی می‌گویند: بدأ الأمر بدهاء، مثل قعد فعوداً، آی ظَهَرَ (جوهری، ۱۴۱۰ / ۶: ۲۲۷۸). گاهی به شخصی که پیوسته دارای رأی جدید است «ذو بدوان» گفته می‌شود (داماد، ۱۳۷۴: ۲۳).

۲-۱. بدهاء در اصطلاح

بدهاء در اصطلاح و عرف عبارت است از این که در عالم تکوین رأی جدیدی برای خداوند ایجاد شود و در حقیقت، خداوند قضا و قدری را محو و قضای دیگری را جایگزین آن کند (سبحانی، ۱۴۰۸: ۱۴)؛ البته اطلاق این معنا در مورد خدا جایز نیست، زیرا مستلزم جهل در ساحت الهی است و جهل در ساحت ربوبی محال است؛ چرا که خداوند به همه امور آگاه است و لذا بدهاء به این معنا، در قرآن به غیر خدا نسبت داده شده است (جاثیه: ۳۳؛ یوسف: ۳۵). جوادى آملی با تأکید بر محال بودن بدهاء به معنای ظهور امری بر خداوند، می‌گوید: بدهاء بدین معناست که امر مکتوبی از جانب خداوند بر بندگانه مکشوف و ظاهر گردد؛ از این رو بدهاء به معنای اظهار است نه ظهور (جوادى، ۱۳۸۳ / ۶: ۱۰۹). در این راستا شهید مطهری با تأکید بر

بدهاء در اندیشه جوادى آملی می‌پردازد.

آنچه این مقاله رانسبت به برخی مقالات دیگر مانند: «رویکردی فلسفی - کلامی به آموزه بدهاء بر مبنای اسلوب تحلیلی» (محمدزاده، رضا؛ طاهری، جواد. آینه معرفت، ۱۳۹۰، ش ۲۸) و «تحلیل آموزه بدهاء بر اساس روایات اهل بیت علیهم السلام» (موسوی، سیدجمال‌الدین. تحقیقات کلامی، ۱۳۹۵، ش ۱۲) متمایز می‌کند، آن است که برخلاف مقالات یادشده که تنها به بُعد خاصی از آموزه بدهاء پرداخته‌اند، این تحقیق علاوه بر تحلیل اصل آموزه بدهاء، در خصوص ارتباط آموزه بدهاء با ساحت‌های علم الهی با تکیه بر منظومه فکری جوادى آملی نیز بحث می‌کند. بدین صورت که ناسازگاری بدهاء با علم الهی در حوزه علم ذاتی رخ می‌دهد لکن بدهاء نسبت به علم فعلی به تغییر در علم ذاتی نمی‌انجامد.

۱. مفهوم‌شناسی

۱-۱. بدهاء در لغت

بدهاء از ریشه «بدو» گرفته شده که به معنای ظهور بعد از خفاء است و هنگامی که با حرف «لام» همراه شود، به معنای تغییر رأی خواهد بود. در این مورد اصحاب لغت چنین

بداء در مورد خداوند، آشکار کردن چیزی است که بر بندگان مخفی بوده و ظهورش از ساحت ربوبی برای مردم تازگی دارد (عسکری، ۱۳۸۷/۲: ۵۰۳).

نکته قابل توجه این است که مراد از ظهور و پیدایش در مورد خداوند، پیدایش علم جدید یا ظهور بعد از خفاء نیست، بلکه پیدایش و ابداء اراده الهی مطمح نظر است که در این تحقیق مورد بررسی قرار خواهد گرفت؛ مطابق این معنا از یک سو در علم الهی خللی وارد نشده و ساحت علم خداوند از جهل پیراسته می ماند و از سوی دیگر به معنای حقیقی واژه «بداء» نزدیک بوده و دچار مجازگویی و یا تأویل خلاف ظاهری نخواهد داشت.

۲. تفاوت بداء با نسخ

اندیشمندان امامیه در خصوص تفاوت بداء و نسخ معتقدند که نسخ در حوزه امور تشریحی صورت می گیرد و بداء در امور تکوینی رخ می دهد. بیشتر مذاهب اسلامی نسخ را پذیرفته و بر وقوع آن در برخی از آیات قرآن اتفاق نظر دارند (شریف مرتضی، ۱۴۰۵/۱: ۱۱۷)؛ خوبی، ۱۴۲۸/۵۰: ۲۷۷). مراد از نسخ در نصوص دینی عبارت است از این که اثر آیه ای از جهت آیه و علامت بودنش از بین

این نکته که بداء ریشه قرآنی دارد و از لطیف ترین حقایق فلسفی است، می گوید: معنی بداء این است که در برنامه قضا و قدر الهی تجدیدنظر رخ بدهد. مقصود این است که در حوادث تاریخی بشر، خدا برای پیش و پس رفتن تاریخ بشر صورت قطعی معین نکرده است (ر.ک. مطهری، ۱۳۸۴/۲۵: ۵۱۴). مطهری در تبیین بداء معتقد است موجودات جهان دو دسته اند: برخی از آنها امکان بیشتر از یک نوع خاص از وجود در آنها نیست مانند مجردات علوی؛ برخی دیگر این طور نیستند؛ امکان بیش از یک نوع خاص از وجود در آنها هست و آنها مادیات می باشند. در مجردات که بیشتر از یک نحو نمی توانند وجود داشته باشند و تحت تأثیر علل مختلف قرار نمی گیرند، قضا و قدر حتمی و غیر قابل تبدیل است، زیرا با بیش از یک سلسله از علل سروکار ندارند و سرنوشت معلول با علت است؛ پس یک سرنوشت بیشتر ندارند و چون امکان جانشین شدن سلسله ای از علل به جای این سلسله نیست، پس سرنوشت آنها حتمی است؛ اما در غیر مجردات بداء ممکن است زیرا سرنوشت معلول در دست علت است (مطهری، ۱۳۸۴/۱: ۳۹۲). بنابراین باید گفت

نسبت به خداوند بیان حکم است و نسبت به بندگان، رفع حکم؛ بداء نیز نسبت به انسان‌ها «بداء» و نسبت به خداوند «ابداء» است؛ زیرا خدای سبحان از ازل تا ابد به اشیا علم شهودی دارد و می‌داند در هر مقطع چه پدیده‌ای حادث و کدام پدیده رخت بر خواهد بست، لذا نزد او بدائی مطرح نیست، بلکه ابداء، یعنی اظهار پس از اخفاء است، ولی نسبت به انسان‌ها بداء به معنای ظهور پس از خفاء خواهد بود (جوادی، ۱۳۸۳: ۶: ۱۱۰).

۳. انواع تقدیرات الهی

تقدیرات الهی بر دو قسم تقسیم می‌شوند؛ برخی جنبه کلی دارند و به هیچ وجه قابل تغییر نیستند مثل مرگ که سراغ همه می‌آید (آل عمران: ۱۸۵) و چنین نیست که گروهی اصلاً مرگ سراغشان نیاید یا اینکه رسول خدا خاتم پیامبران است (احزاب: ۴۰)؛ این قبیل از امور هرگز قابل تغییر نیستند. روایات ظهور امام زمان (عج) در همین راستا قابل ارزیابی است (ر.ک: طوسی، ۱۴۱۱: ۴۲۵).

قسم دیگر، جنبه جزئی دارند مثل تقدیراتی که مربوط به سعادت و شقاوت انسان است؛ این قسم، قابل تغییر بوده و تحت سرنوشت‌های جزئی قرار می‌گیرند (مطهری، ۱۳۸۴: ۱: ۴۰۳). در متون روایی این دو نوع

می‌رود لکن اصل آن حفظ می‌شود (طباطبایی، ۱۴۱۷: ۱: ۲۵۰)؛ البته سیدمرتضی با عنایت به اینکه روایاتی از این قبیل را اخبار آحاد دانسته که در باب مسائل معرفتی و اعتقادی نمی‌تواند مستمسک قرار گیرد، با حمل این لفظ در معنای نسخ شرایع دیگر، قرائت خاصی از حقیقت نسخ به معنای اخص ارائه کرده است (شریف مرتضی، ۱۴۰۵: ۱: ۱۱۷). ابوالصلاح حلبی نسبت به بداء معنای جامعی از نسخ در نظر گرفته است که با تغییر مصلحت یا مفسده به جهت اتمام مدت و یا انقضای آن رخ می‌دهد (حلبی، ۱۴۰۴: ۱۶۴).

با توجه به اینکه معنای اصطلاحی بداء به معنای اظهار و ابداء است نه ظهور، و نسخ به معنای بیان حکم از سوی خداوند است، نه رفع آن، لذا از نگاه جواد آملی انتساب بداء و نسخ به خداوند به این معنا محال نیست؛ زیرا مستلزم تبدل رأی و جهل نسبت به ساحت الهی نیست و هیچ تالی فاسد دیگری هم ندارد. بنابراین نسخ به معنای ظهور مدت حکمی است که نزد خدا معلوم بوده و بر مردم پوشیده است و بداء نیز به معنای ظهور امر یا اجلی است که از ازل نزد خداوند قطعی و معلوم بوده، ولی بر مردم پوشیده بوده است. در این راستا ایشان چنین اظهار می‌دارد: نسخ

خداوند قرار دارند و هیچ امری از تحت قدرت او خارج نیست (حج: ۶؛ فصلت: ۳۹) و هرگاه به چیزی اراده کند، آن ایجاد می‌شود (یس: ۸۲)؛ از این رو قرآن، یهودیان را به این جهت که می‌گفتند دست خدا بسته است، مورد توبیخ قرار می‌دهد (مائده: ۶۴). بنابراین چنان نیست که خدا جهان را خلق کرده و به حال خود رها کرده باشد، بلکه فرآیند تدبیر تمامی مخلوقات بر اساس اراده خداوند انجام می‌شود و این کار همچنان استمرار دارد.

۴-۲. آگاهی مطلق خداوند نسبت به امور

اساسی‌ترین اشکال مخالفان مسأله بدهاء، ناسازگاری آن با علم الهی است اما با تأمل در آثار جوادی آملی این مسأله به‌خوبی قابل حل است؛ چرا که علم خداوند دو ساحت دارد: ۱- علم ذاتی که عین ذات بوده و ازلی و ابدی است و هیچ تغییر و تحولی در آن راه ندارد (طباطبایی، ۱۳۹۰/ق/۱۴: ۲۵۰؛ جوادی آملی، ۱۳۸۵/۹: ۶۳)؛ ۲- علم فعلی که عین فعل و معلوم است نه عین فاعل که از مقام فعل خداوند نشأت می‌گیرد (همان/ ۳: ۱۵۸) و خارج از ذات بوده و در مرحله امکان قرار دارد؛ البته علم فعلی حدوث‌پذیر است (جوادی آملی، ۱۳۸۳/۵: ۱۹۴). بنابراین بدهاء

تقدیر خداوند مورد اشاره قرار گرفته است (ر.ک: مجلسی، ۱۴۰۳/۴: ۱۱۹؛ کلینی، ۱۴۰۷/۱: ۱۴۷). به‌عنوان نمونه در کتب حدیثی وارد شده که حضرت عیسی از جلوی خانه‌ای عبور می‌کرد که در آن خانه عروسی بود؛ حضرت عیسی گفت فردا شب که شما بیاید اینجا می‌بینید که عروسی تبدیل به عزا شده. فردا شب آمدند دیدند باز هم عروسی است. گفتند چطور شد؟! حضرت عیسی گفت حتما جریان دیگری اتفاق افتاده است، کار نیکی انجام گرفته است (راوندی، ۱۴۰۹: ۲۷۱). مطابق این معنا باید اذعان کرد برخی از اموری که تغییر و تبدیل در آنها ممکن است، در زمره تقدیرات قابل تغییر و هماهنگ با بدهاء قرار می‌گیرند.

۴. اصول و مبانی بدهاء

مسأله بدهاء همانند دیگر مسائل، مبتنی بر اصول بنیادین است که برای درک صحیح از موضوع باید آنها مورد عنایت قرار گیرد؛ بر این اساس در این بخش به تحلیل و بررسی اصول و مبانی بدهاء می‌پردازیم.

۴-۱. قدرت مطلق خداوند

بر اساس تعالیم دینی و آیات متعدد قرآن، همه موجودات این عالم تحت قدرت

در ساحت علم ذاتی الهی تحقق ندارد بلکه بدهاء در ساحت علم فعلی الهی رخ می‌دهد. بر این اساس باید گفت آموزهٔ بدهاء نسبت به علم فعلی الهی در قلمرو امکان قرار دارد و در نتیجه هیچ محذور عقلی در پی نخواهد داشت (همان، ۱۳۸۳/۶: ۱۱۰).

به این ترتیب باید گفت مطابق آموزه‌های شریعت، خداوند به همه چیز آگاه است و هیچ چیزی از او پوشیده نیست. به عبارت دیگر، خداوند به هر تغییری در جهان آفرینش علم دارد. هیچ چیز در زمین و آسمان بر خداوند پوشیده نیست» (آل عمران: ۵). استاد جوادی در ذیل این آیه می‌نویسد: «غیبی که متعلق علم قرار گرفته است، نسبی است نه نفسی؛ یعنی چیزی که برای انسان‌های معمولی یا انبیا (علیهم‌السلام) یا فرشتگان در مقام ذات خود پنهان است، بر خدا مخفی نیست، پس نسبت به خداوند، غیبی نیست و او همواره به شهادت آگاه است» (جوادی، ۱۳۸۸/۱۳: ۸۳). با توجه به مبانی و اصول عقلی و شرعی در خصوص خداوند و صفات ذاتی او، باید از بدهاء تفسیر و تحلیلی ارائه کرد که با ساحت خداوند تناسب داشته باشد، زیرا برخی تفاسیر و تأویل‌ها مستلزم نقص در علم مطلق الهی

می‌شود.

باید افزود که علم به متغیر، غیر از تغییر علم است و در بحث‌های فلسفی و کلامی تغییر در علم الهی در صورت تعلق علم او به جزئیات، به شدت مورد انکار قرار گرفته است. در این راستا طوسی معتقد است هرچند علم از امور اضافی است و تغییر در اضافات ممکن است لکن علم الهی به جزئیات موجب تغییر در علم خدا نمی‌شود (طوسی، ۱۴۰۷ق: ۱۹۲). محقق لاهیجی بر این باور است که علم الهی ازلی و ابدی و منتزع از ذات است؛ از این رو هیچ تغییری در آن ممکن نیست؛ چرا که این علم، از اشیاء اقتباس نشده تا تغییر در آنها به تغییر در علم الهی بینجامد (لاهیجی، ۱۴۳۰ق/۵: ۲۷۶). جوادی آملی علم بدایی را تحت احاطهٔ علم ذاتی و ازلی خداوند می‌داند. او معتقد است که خدای سبحان در ساحت علم ازلی به لحاظ جمع‌بندی نهایی به آنچه رخ می‌دهد، عالم است و مصلحت کتمان موارد بدهاء و نیز مستور نگه‌داشتن آنها همانند: وقت ظهور امام‌زمان (عج) غیر از اصل اطلاع و آگاهی است (ر.ک. جوادی، ۱۳۸۲/۴: ۴۲۴).

بدیهی است آموزهٔ بدهاء از یک سو با علم الهی به‌عنوان یکی از صفات خداوند

آن مرتبط است و لذا بدهاء به عنوان فعلی از افعال خداوند و از مراتب علم فعلی او محسوب می‌شود. به این ترتیب، با عنایت به علم ذاتی و فعلی الهی و محل تحقق بدهاء در خارج از قلمرو ذات و علم ذاتی خداوند، امکان بدهاء به اثبات می‌رسد؛ طبعاً تغییر و تحول در مرحله فعل، موجب تغییر در ذات نخواهد بود. در واقع فعلی که در مرتبه پیشین برای دیگران پنهان بود، در مرتبه پسین برای آنها آشکار می‌شود.

۳-۴. سنجۀ تعیین سرنوشت

بر اساس آموزه‌های اسلامی، سرنوشت انسان در گرو عملکرد خوب و بد اوست و از سنت‌های تغییرناپذیر خداوند به شمار می‌آید و در واقع اعمال نیک و بد در سرنوشت انسان تأثیرگذار بوده و باعث تغییر در سرنوشت می‌شوند؛ برای مثال، ایمان، تقوا، شکرگزاری، نیکی به پدر و مادر، توبه و ... سبب گشایش نعمت‌های انسان و همچنین کارهای ناشایست مثل بی‌احترامی به پدر و مادر و ناسپاسی در برابر نعمت‌ها سبب بروز کاستی در زندگی می‌گردد. قرآن نزول برکات آسمانی و زمینی را در گرو ایمان و تقوا می‌داند (اعراف: ۹۶). جوادی آملی در تفسیر آیه فوق می‌نویسد:

ارتباط مستقیمی دارد و در مسائل توحید تأثیرگذار است و از سوی دیگر با مقوله اراده که به مثابه یکی از اساسی‌ترین صفات فعلی خداوند محسوب می‌شود، مرتبط است. بر این اساس، تحلیل درست انگاره بدهاء در باور توحیدی تأثیرگذار خواهد بود و هرگونه انحراف در آن، به تضعیف رویکرد توحیدی نسبت به خداوند و صفات او می‌انجامد. حضرت علی (ع) در راستای گستره علم خداوند می‌فرماید: «نه تعداد فراوان قطرات باران و نه ستارگان آسمان، نه ذرات خاک همراه گردبادها در هوا، و نه حرکات مورچگان بر سنگ‌های سخت و نه استراحتگاه مورچه‌های ریز در شب‌های تاریک، هیچ کدام از این‌ها از او مخفی و پنهان نیست او به خوبی از محل سقوط برگ‌ها و حرکات مخفیانه چشم‌ها آگاه است» (نهج البلاغه، خطبه ۱۷۸).

جوادی آملی با تأکید بر حقانیت بدهاء، علم بدایی را تحت علم ذاتی و ازلی خداوند می‌داند (جوادی، ۱۳۸۲/۴: ۴۲۴). او بر این باور است که خداوند بر اساس علم ذاتی به همه امور آگاه است و به هر رخدادی احاطه کامل و کافی دارد؛ همچنین محدوده پیدایش بدهاء خارج از ذات الهی بوده ولی با

آنچه انتظار می‌رفت تحقق پیدا کند، محقق نمی‌شود. در این فرض، کسی که به شرایط و مسیر تحول حوادث آگاهی ندارد، می‌گوید: بداء حاصل شد، ولی نزد خداوند که عالم مطلق است و می‌داند که کدام پدیده به نصاب تحقق می‌رسد و کدامین پدیده به آن نمی‌رسد، بداء معنا ندارد بلکه او آنچه را بر انسان‌ها آشکار نیست، ابداء و آشکار می‌سازد (جوادی، ۱۳۸۳/۶: ۱۱۰). در تحلیل این دیدگاه باید گفت آموزه بداء با علم و قدرت الهی ارتباط مستقیمی دارد و با توجه به اینکه این دو از یک سو از صفات ذاتی خداوند بوده و از مسائل تأثیرگذار در این عرصه به‌شمار می‌روند و از سوی دیگر هرگونه انحراف و خلل در معرفت الهی راه ندارد، لذا با عنایت به این نکته، درک مسأله بداء آسان خواهد بود. این مطابق همان نظریه‌ای است که جوادی آملی بر آن تأکید داشته و با افتراض امور فوق‌الذکر بر ابداء معتقد است.

۵. ادله بداء در اندیشه جوادی آملی

برخی از مسائل اعتقادی به گونه‌ای است که با عقل، همه زوایای آن قابل فهم نیست؛ لذا برای درک دقیق مسأله باید از متون و منابع معتبر دینی استفاده کرد. بر این اساس،

اعمال انسان با حوادث روزگار مرتبط است و اگر مردم صالح باشند باران به هنگام می‌بارد و آفتاب هم به وقت می‌تابد و در نتیجه زمین هم می‌رویاند و مردم از نعمت‌های فراوان الهی بهره‌مند می‌شوند (ر.ک: جوادی، ۱۳۹۲/۲۹: ۵۱۶؛ همان، ۱۳۸۹/۱۰: ۶۳۲). قرآن عامل مهم در فزونی نعمت را شکرگزاری در برابر نعمت‌ها معرفی می‌کند (ابراهیم: ۷) همچنین نزول باران و افزایش محصولات و دارایی را به استغفار و توبه گره می‌زند (هود: ۵۲). مطابق این معنا خداوند متعال در قرآن، تغییر سرنوشت انسان‌ها را به اعمال و رفتار آنها پیوند زده است (رعد: ۱۱). خداوند با توجه به علم و قدرت مطلق خود و با عنایت به اینکه سرنوشت انسان مرهون اعمالش است، می‌تواند قضا و قدری را محو و قضا و قدر دیگری را جایگزین کند؛ لذا مبنا قرار دادن این اصول در فرآیند تحلیل و درک مسأله تأثیرگذار خواهد بود.

بر این اساس گاهی نصاب پدیدآمدن موجودی، هم از نظر وجود مقتضی و هم از نظر نبودن مانع تمام است؛ لذا آن پدیده تحقق پیدا می‌کند ولی گاه زمینه برخی حوادث در تکوین، در حد اقتضا است؛ اما برخی موانع جلوی تأثیر مقتضی را می‌گیرد و

نمونه‌هایی از ادله‌ای که جوادی آملی از آنها در این راستا بهره گرفته است مورد عنایت قرار می‌گیرد.

«وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ أَنْ يَأْتِيَ بِآيَةٍ إِلَّا يَأْذَنَ اللَّهُ لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ * يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَ يَثْبُتُ وَ عِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ» (رعد: ۳۸-۳۹). در این آیه سخن از دو لوح برای خداوند به میان آمده است که یکی قابل تغییر و دیگری تغییر پذیر نیست. بر اساس آیه فوق، آنچه در لوح محو و اثبات آمده، قطعی و مسلم نیست و امکان تغییر در آنها وجود دارد.

جوادی آملی در تفسیر این آیه از آن به عنوان یک اصل در امر بداء یاد می‌کند و بر این باور است که آیه «یَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَ يَثْبُتُ» بر مسأله بداء اشاره دارد و بداء در انسان‌ها راه دارد؛ زیرا علم انسان با جهل و فراموشی همراه است؛ گاهی انسان تصمیم می‌گیرد و گاه از آن تصمیم برمی‌گردد. بداء به این معنا از ساحت الهی به دور است و در روایات به این نکته اشاره شده است: «إِنَّ اللَّهَ لَمْ يبدِ لَهُ مِنْ جَهْلٍ». (ر.ک: کلینی، ۱۴۰۷/۱: ۱۴۸).

بداء از مقام فعل انتزاع می‌شود نه از مقام ذات؛ بدین صورت که فعلی که در مرتبه پیشین برای دیگران پنهان بود، در مرتبه پسین

برای آنها آشکار می‌شود؛ پس بداء در مورد خداوند به معنای ابداء است (جوادی، ۱۳۹۷/۴۳: ۱۱۴). یکی از نوآوری‌های جوادی آملی در کتاب تفسیر قیم خویش این است که ایشان در راستای تبیین مسأله بداء، آن را به «وجود» تشبیه کرده و معتقد است: همان‌طور که وجود نسبت به خداوند به معنای ایجاد است، بداء هم به معنای ابداء است؛ بدین معنا که وجود وقتی به چیزی مانند درخت نسبت یابد، می‌گویند درخت موجود است؛ ولی هنگامی که همین وجود را به خداوند نسبت می‌دهند، می‌گویند خدا درخت را ایجاد کرد (همان: ۱۱۵). در حقیقت ایشان در تبیین این مقوله کلامی از تشبیه بهره می‌گیرد و می‌توان اذعان کرد که مشابهت دو عنصر در فهم امور پیچیده فلسفی و یا کلامی مؤثر بلکه گاهی لازم به نظر می‌رسد.

بنابراین ظهور و خفا، در بحث بداء از این قرار است که هنگام اسناد به خداوند به معنای ابداء (آشکار کردن) است و اگر در روایتی بداء درباره خداوند به کار رفته، به ابدای بعد از اخفاء برمی‌گردد. در این راستا از طبری نقل شده است: صحابه پیوسته از خداوند می‌خواستند که آنها را اگر در زمرة اهل گناه هستند خارج کرده و جزو

از امام رضا (ع) نقل شده که فرمود: «هیچ پیامبری مبعوث نگردید مگر به حرام بودن شراب و به بداء برای خداوند اقرار کند» (صدوق، ۱۳۹۸ق: ۳۳۴). در توحید صدوق از امام صادق (ع) نقل شده: «مَا بَدَأَ لِلَّهِ بَدَاءٌ كَمَا بَدَأَ لَهُ فِي إِسْمَاعِيلَ ابْنِي» خدا را هیچ بدایی صورت نگرفت مانند بدایی که دربارهٔ فرزندم اسماعیل محقق شد (صدوق، ۱۳۹۸ق: ۳۳۶). مرحوم صدوق این روایت را به صورت مرسل نقل کرده است؛ البته در نقل دیگری «اسماعیل اَبی» به کاررفته است. طبعاً در این فرض، حدیث به جریان ذبح اسماعیل توسط ابراهیم (ع) مربوط خواهد بود؛ البته صدوق در هر دو روایت تردید می‌کند (همان: ۳۳۶). در هر حال، معنای روایت این است که در عرف مردم چنین تصویری رایج بوده که چون اسماعیل فرزند بزرگ است، لذا او امام بعدی خواهد بود ولی خداوند با مرگ اسماعیل نشان داد که امامت به موسی خواهد رسید و این از پیش در علم الهی معلوم بود.

تأمل در این روایات نشان می‌دهد که بداء از عصر ائمه علیهم السلام مطرح بوده و نزد اصحاب آن بزرگواران به عنوان یک امر مسلم و مورد تسالم مورد توجه بوده است.

سعادت‌مندان قرار دهد (طبری، ۱۴۱۲/۱۳: ۱۱۳). صدوق از هشام بن سالم از امام صادق (ع) نقل می‌کند: هیچ چیز همانند اعتقاد به معاد موجب تعظیم خداوند نمی‌شود (صدوق، ۱۳۹۸ق: ۳۳۳)؛ همچنین در گزارش محمد بن مسلم از امام صادق (ع) آمده است: «خداوند هیچ پیامبری را مبعوث نکرد، مگر این که او سه خصلت داشته باشد: اقرار به عبودیت خدا، نفی شریک از او و این که خدا هر چه را بخواهد مقدم می‌دارد و تأخیر می‌اندازد» (مجلسی، ۱۴۰۳/۴: ۱۰۸). در روایت دیگری از «زراره» نقل شده است: «خدا مانند هیچ چیز مثل بداء عبادت نمی‌شود» (کلینی، ۱۴۰۷/۱: ۱۴۶؛ صدوق، ۱۳۹۸ق: ۳۳۲). در نقلی از امام صادق (ع) آمده که فرمود: خداوند هر چیزی را بخواهد پیش می‌اندازد و هر چه را بخواهد متأخر قرار می‌دهد و هر چیزی را بخواهد محو و هر چه را بخواهد اثبات می‌کند و کتاب مادر در پیشگاه اوست و فرمود: هر چه را که خدا اراده می‌کند پیش از آنکه آن را پدید آورد، در علم او وجود دارد؛ چیزی بر او آشکار نمی‌شود مگر اینکه در علم او بوده است، همانا برای خداوند از روی جهل آشکار نمی‌گردد (عیاشی، ۱۳۸۰/۲: ۲۱۸)؛ همچنین

شایان ذکر است که اعتقاد به بداء که مورد عنایت آن ذوات مقدسه بوده با کمال توحید و تنزیه خداوند سازگاری دارد و بر اساس تفسیر امامان معصوم از بداء، تغییر اراده و مشیت الهی از روی علم، قابل ارزیابی است. فارغ از اینکه اصل و ریشه بداء در متون و منابع دینی به وضوح یافت می‌شود، به‌عنوان اساسی‌ترین برآیند بداء می‌توان اذعان کرد که هرگونه تغییر در عناصری چون اراده، قضا و قدر مطابق علم مطلق و قدرت بی‌پایان خداوند، منافاتی با علم ذاتی الهی ندارد؛ زیرا این نوع امور در علم فعلی خداوند رخ می‌دهد.

۶. ارزیابی و استنتاج

در ارزیابی مباحث مطرح در زمینه بداء باید گفت قاطبه دانشمندان امامیه بر اساس متون دینی و روایی در مسأله بداء اتفاق نظر دارند و بر این باورند که بداء درباره خداوند متعال امکان دارد و موجب جهل در ساحت الهی نیست. در این باره اندیشمندانی همچون شیخ صدوق (م ۳۸۱)، شیخ مفید (م ۴۱۳)، شیخ طوسی (م ۴۶۰)، محقق داماد (م ۱۰۴۱)، علامه مجلسی (م ۱۱۱۰)، سیدعبدالله شبر (م ۱۲۴۱)، علامه شرف‌الدین (م ۱۳۷۷) و کاشف الغطاء (م ۱۳۷۳) به این مطلب اذعان داشته‌اند. در

حقیقت می‌توان ادعا کرد که آموزه بداء از اعتقادات مشترک بین مسلمانان محسوب می‌شود و علت اینکه برخی از مسأله بداء بیم دارند، آن است که از معنای واقعی و صحیح بداء آگاهی ندارند و تصور می‌کنند که مراد از بداء ظهور امر بعد از خفا است، درحالی که بر اساس ادله و براهین روشن، بداء به معنای تغییر سرنوشت با دعا و اعمال نیک است. بر این اساس امام خمینی (ره) شبهه در مورد بداء را ناشی از جهل انسان به منویات خداوند متعال می‌داند (خمینی، ۱۳۷۸: ۸۵)؛ البته ناگفته نماند برخی از اهل سنت با مسأله بداء مخالفت کرده و برآنند که اعتقاد به بداء مستلزم جهل در ساحت الهی است. یکی از کسانی که در مورد بداء، باور شیعه را مورد انتقاد قرار می‌دهد، بلخی معتزلی است. ایشان می‌گوید: گروهی از مسلمانان معتقدند که ائمه آنها می‌توانند قرآن را نسخ کنند و همچنین بر این باورند که خداوند می‌تواند چیزی را مقدر کند و بعد پشیمان گشته و آن را عوض کند. مرحوم شیخ طوسی در تبیین سخن او را نقد کرده و می‌گوید: بلخی معنای صحیح بداء را نمی‌داند؛ چراکه اولاً ائمه ناسخ نیستند بلکه به‌عنوان روایانی از پیامبر محسوب می‌شوند؛ ثانیاً بداء به معنای تقدیر

چیزی توسط خداوند سپس تغییر آن بر اساس جهل نیست (طوسی، بی تا: ۱۳) بلکه بداء به - معنای تغییر سرنوشت با انجام اعمال نیک است. ظاهر کلام بلخی نشان می دهد که ایشان به کتاب معتبر شیعی در خصوص مسأله بداء مراجعه نکرده و به روایات ائمه (ع) هم توجهی نداشته است. اشعری نیز به این اشکال علیه شیعه اشاره نموده و با ادبیات نامناسب در مورد شیعه این بحث را دنبال کرده است (اشعری، ۱۴۰۰: ۳۹). فخررازی با پیروی از سلف خویش، بداء به معنای مردود را به شیعه امامیه نسبت می دهد (رازی، ۱۴۲۰/۱۹: ۵۲؛ ر.ک: جوادی، ۱۳۹۷/۴۳: ۱۱۶). باید افزود تحلیل به اینکه بداء جزو اعتقادات همه مسلمانان است، تحلیل درستی به نظر می رسد چراکه بداء به آن معنایی که جزو اعتقادات شیعه است در منابع روایی اهل سنت نیز فراوان یافت می شود (که پاره ای از آنها در مباحث پیشین مورد عنایت قرار گرفت).

گویا جوادی آملی با تکیه بر مبانی دینی و براهین محکم عقلی، بداء را به مثابه فعلی از افعال خداوند و از مراتب علم فعلی می داند و هرگونه تغییر و تحول در مرحله فعل، باعث تغییر مرحله ذات نخواهد بود؛ چراکه محدوده پیدایش بداء خارج از ذات الهی

است. جوادی آملی در پاسخ به مخالفین بداء معتقد است منشأ اینکه اهل سنت به مسأله بداء باور ندارند این است که علمای اهل سنت روایات مکتب اهل بیت (ع) را به درستی بررسی نکرده اند، و گرنه با بررسی روایات به این مطلب رهنمون می شدند که با دعا و کارهای نیک، قضای الهی تغییر می یابد و قضای دیگری جایگزین می شود (همان). عنایت اهل سنت به روایاتی که در متون روایی خودشان آمده به درک درست از این مسأله می انجامد. در این راستا روایتی از رسول الله (ص) نقل شده که سه نفر از بنی اسرائیل را که به بیماری پیسی، کوری و تاسی گرفتار شدند، خداوند متعال آنان را با اعطای ثروت فراوان و زوال آن عیوب مورد امتحان قرار داد. در این حدیث، پیامبر (ص) تغییر در آزمایش الهی را با عبارت «بداء الله أن یتلیمهم» ذکر کرده است (بخاری، ۱۴۱۰/۵: ۴۰۶)؛ همچنین در نقلی آمده است: نیکوکاری باعث طول عمر می شود و قضای الهی جز با دعا تغییر نمی کند و همانا انسان با ارتکاب گناه، از روزی محروم می شود (ابن حنبل، ۱۴۱۶/۳۷: ۹۵؛ ابن ماجه، ۱۴۱۸/۱: ۱۱۱). ترمذی نقل می کند: «قضای خدا جز با دعا تغییر نمی کند و فقط نیکوکاری باعث

طول عمر می‌گردد» (ترمذی، ۱۴۱۹ق/ ۴: ۲۰۰). سیوطی در کتاب تفسیر خود نقل می‌کند: امیرالمؤمنین علی علیه السلام از پیامبر خدا درباره این آیه «يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَ يُثَبِّتُ» پرسید، آن حضرت فرمود: چشمان تو را با تفسیر آن روشن خواهم نمود و چشمان امت را نیز با تفسیر آن روشن خواهم کرد؛ صدقه دادن درست و نیکی به پدر و مادر و انجام کار خوب، شقاوت را تبدیل به سعادت می‌کند و بر عمر می‌افزاید و از حوادث ناگوار مصون می‌دارد (سیوطی، ۱۴۰۴/ ۴: ۶۶).

۷. اثربخشی باور به بداء

بداء از آن نظر نزد امامیه دارای اهمیت است که در اثر اعتقاد به بداء، امید در دل مؤمنان زنده می‌شود؛ چراکه انسان می‌داند که سرنوشت او با اعمال نیک نظیر دعا، توبه و صدقه تغییر می‌یابد و چنین نیست که سرنوشت او مسلم و قطعی باشد و اعمال نیک در سرنوشت او تأثیری نداشته باشد (چون چنین اعتقادی موجب یأس و ناامیدی می‌شود)؛ لکن اگر مکلفان بدانند که امکان دارد در اثر انجام برخی کارهای نیک، سرنوشت آنها تغییر کند، قطعاً به آینده امیدوار شده و بندگی خدا را در پیش می‌گیرند.

بر همین اساس در روایات، اعتقاد به بداء از

برترین عبادات دانسته شده است: اگر مردم می‌دانستند در اعتقاد به بداء چه پاداشی نهفته است، از سخن گفتن درباره آن کوتاهی نمی‌کردند (آن را قبول می‌کردند) (کلینی، ۱۴۰۷/ ۱: ۱۴۷). در این زمینه، جوادی آملی تأکید می‌کند که انسان در دنیا همواره بر سر دوراهی قرار دارد و از هر طرف بخواهد برود آزاد است و می‌بایست تا آخر عمر خویش میان خوف و رجا زندگی کند؛ اگر او انسان خوبی است باید ضمن نگاه داشتن خوبی و امید به سعادت از بدعاقبتی نیز بیمناک باشد و اگر بد است، باید با دوری از بدی، به سعادت امید داشته باشد؛ چنین نیست که انسان چه دعا کند یا نکند، یکسان باشد و دعا هیچ اثری نداشته باشد (جوادی، ۱۳۹۷/ ۴۳: ۱۱۸). وی می‌گوید: در تعیین سرنوشت انسان بخش وسیعی از کارها و اعمال انسان سهم به‌سزایی دارند و این با قانون عقل در تنافی نیست (جوادی، ۱۳۸۷: ۲۸۷). به این ترتیب بداء با این تفسیر که انسان با کارهای نیک مثل دعا، صدقه، صلۀ رحم، شفاعت و مانند آن می‌تواند سرنوشت خود را تغییر دهد، مسلماً امیدبخش است و اساساً تأثیر دعا در طول عمر و افزایش روزی، جزو قوانین تغییرناپذیر عالم است؛ لذا بداء به این معنا با امید به رحمت الهی همراه است.

در حقیقت، بداء را باید به مثابه باوری

است؛ چراکه اعتقاد به بداء از یک سو امید به زندگی و تلاش برای تغییر شرایط فردی را در انسان افزایش می‌دهد و از سوی دیگر موجب می‌شود انسان به نیایش و توبه و تضرع به ذات اقدس الهی برای تغییر تقدیرات خویش امیدوار شود؛ درحالی‌که در صورت باور به اینکه مقدرات الهی قابل تغییر نیست، انسان هیچ کوششی برای تغییر آنها انجام نمی‌دهد و چه بسا ممکن است ادامهٔ زندگی‌اش را با یأس و ناامیدی سپری کند؛ اما باور به اینکه می‌توان با دعا و توسل تقدیرات را تغییر داد، امید در دل انسان جوانه می‌زند و درمی‌یابد که سرنوشت او ممکن است تغییر یابد و در پرتو چنین باوری یأس و ناامیدی و افسردگی نسبت به آینده از زندگی انسان می‌رود و با قلبی سرشار از امید به آینده و با روحیهٔ مضاعف، به عبادت و بندگی می‌پردازند. در مقابل در صورت عدم اعتقاد به بداء و اعتقاد به تغییرناپذیری تقدیرات الهی و عدم امکان جبران گذشته با اعمال نیک، ممکن است آدمی نسبت به آینده ناامید گشته و هیچ کوششی در راستای ساختن آیندهٔ خود نداشته باشد. در نهایت باید گفت، آنچه به سرشت و سرنوشت انسان مربوط می‌شود با اختیار انسان همراه است؛ چون به ارادهٔ او وابسته است و اختیار انسان یکنواخت نیست و تغییر در آن رخ می‌دهد، از این رو حکم الهی نیز

دانست که طریقت به مسائل اجتماعی و تربیتی دارد و منشأ تحقق رفتاری‌های منطبق با شریعت در جامعهٔ اسلامی است که به بازتولید نظام اجتماعی معرفتی می‌انجامد نه باوری که تنها در ذهن مؤمنان باقی می‌ماند. بر این اساس و با توجه به اینکه انگارهٔ بداء به مثابه مقولهٔ مؤثر در تنظیم روابط اجتماعی تلقی می‌شود، در آثار فیلسوفان و متفکران مورد توجه قرار گرفته است. فارغ از اینکه باور به آموزهٔ بداء در حوزهٔ معرفتی شیعی از مطلوبیت ذاتی برخوردار است، کارکرد و امتداد این باور نیز به عمل در عرصه‌های مختلف زندگی (اقتصاد، فرهنگ، تربیت و ...) ارتباط دارد.

بدین سان اگر انسان بداند که خداوند یک لوح محو و اثبات دارد و اینکه ممکن است در اثر انجام کارهای نیک نظیر دعا، صدقه و احترام به والدین، به‌رغم آن‌که اسمش در دفتر گناهکاران ثبت است، سعادتمند شود، در این صورت، امید به زندگی و اصلاح نفس در او دوچندان می‌شود؛ اما اگر همانند یهودیان بر این باور باشد که برای انسان یک سرنوشت وجود دارد و آن قابل تغییر و تحول نیست، امید در زندگی او مفهوم نخواهد داشت و در نتیجه از دعا و تضرع به درگاه خداوند سبحان دوری خواهد کرد (ر. ک: [سبحانی، ۱۳۸۱: ۴۰۶](#)). اثر سازندهٔ اعتقاد به بداء کوشش انسان در جهت بهبود وضعیت فردی خویش

در امور تکوینی مورد بدهاء قرار می‌گیرد.

نتیجه‌گیری

مسئله محوری این پژوهش تحلیل مسئله بدهاء در اندیشه آیت‌الله جوادی آملی است. مسئله بدهاء در اندیشه جوادی آملی با تکیه بر مستندات قرآنی و روایی قابل دفاع است و منکرین این مسئله به بیراهه رفته‌اند؛ زیرا بدهاء به معنای تغییر سرنوشت در امور جزئی با ارتکاب کارهای نیک مثل دعا و صدقه و مانند آن در روایات مورد توجه قرار گرفته است. جوادی آملی بر این باور است که بدهاء نسبت به انسان‌ها «بدهاء» ولی نسبت به خداوند «ابداء» است؛ زیرا خدای سبحان با علم شهودی به اشیا می‌داند در هر عصر و زمانی چه پدیده‌ای به وجود خواهد آمد و کدام پدیده فانی خواهد شد؛ لذا نزد خداوند بدهاء مطرح نیست، بلکه ابداء یعنی اظهار پس از اخفا است. به عبارت دیگر

آنچه به سرشت و سرنوشت انسان برمی‌گردد با اختیار وی همراه است و چون به اراده او وابسته و با انتخابش مرتبط است و اختیار انسان یکسان نیست، از این رو حکم الهی نیز در عرصه تکوین مورد بدهاء قرار می‌گیرد و در عرصه تشریح نسخ می‌شود.

اساساً بدهاء در علم ذاتی خدا اتفاق نمی‌افتد بلکه بدهاء مربوط به علم فعلی خداوند است؛ از این رو اگر منکرین بدون پیش‌داوری و تعصب‌های بی‌مورد به مسئله بنگرند قطعاً بدهاء را به‌عنوان یکی از امور اعتقادی خود خواهند پذیرفت. در نهایت مقاله به این نکته رهنمون شد که بدهاء از جنبه تربیتی ویژه‌ای برخوردار است و می‌توان نقش و تأثیر آن را در امید به زندگی و اصلاح نفس بی‌بدیل ارزیابی کرد.

ملاحظات اخلاقی:

حامی مالی: این پژوهش هیچ کمک مالی از سازمان‌های تأمین مالی دریافت نکرده است.

تعارض منافع: طبق اظهار نویسندگان، این مقاله تعارض منافع ندارد.

برگرفته از پایان نامه / رساله: این مقاله مستخرج از پایان نامه / رساله نمی‌باشد.

منابع

- قرآن کریم
- ابن حنبل، احمد بن محمد. (۱۴۱۶ق). مسند الإمام أحمد بن حنبل. بیروت: ناشر مؤسسه الرساله.
- ابن فارس، احمد. (۱۴۰۴ق). معجم مقاییس اللغة. قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.
- ابن ماجه، محمد بن یزید. (۱۴۱۸ق). سنن ابن ماجه. بیروت: ناشر دار الجیل.
- امام خمینی، سید روح الله. (۱۳۷۸). كشف الاسرار. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی ره.
- بخاری، محمد بن اسماعیل. (۱۴۱۰ق). صحیح البخاری. قاهره: وزارة الاوقاف، المجلس الاعلی للثئون الاسلامیة.
- ترمذی، محمد بن عیسی. (۱۴۱۹ق). سنن الترمذی. قاهره: ناشر دار الحدیث.
- جوادى آملی، عبدالله. (۱۳۹۷). تفسیر تسنیم. ج ۴۳، قم: انتشارات اسراء.
- جوادى آملی، عبدالله. (۱۳۸۳). تفسیر تسنیم. ج ۶، قم: انتشارات اسراء.
- جوادى آملی، عبدالله. (۱۳۹۲). تفسیر تسنیم. ج ۲۹، قم: انتشارات اسراء.
- جوادى آملی، عبدالله. (۱۳۸۲). تفسیر تسنیم. ج ۴، قم: انتشارات اسراء.
- جوادى آملی، عبدالله. (۱۳۸۵). تفسیر تسنیم. ج ۹، قم: انتشارات اسراء.
- جوادى آملی، عبدالله. (۱۳۸۳). تفسیر تسنیم. ج ۵، قم: انتشارات اسراء.
- جوادى آملی، عبدالله. (۱۳۸۷). شریعت در آئینه معرفت قم: انتشارات اسراء.
- جوهری، اسماعیل بن حماد. (۱۴۱۰ق). الصحاح تاج اللغة و صحاح العربیة. بیروت: دار العلم للملایین.
- حلبی، ابوالصلاح. (۱۴۰۴ق). تقریب المعارف. قم: انتشارات الهادی.
- داماد، میر محمد باقر. (۱۳۷۴). نبراس الضیاء. قم- تهران: انتشارات هجرت و میراث مکتوب.
- رازی، فخرالدین. (۱۴۲۰ق). مفاتیح الغیب، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- راوندی، قطب الدین. (۱۴۰۹ق). قصص الأنبیاء علیهم السلام. مشهد: مرکز پژوهش های اسلامی.
- سبحانی، جعفر. (۱۳۸۱). الإنصاف فی مسائل دام فیها الخلاف. قم: مؤسسه الإمام الصادق علیه السلام
- سبحانی، جعفر. (۱۳۸۸). بحوث فی الملل و النحل. قم: مؤسسه الإمام الصادق علیه السلام.

- سبحانی، جعفر. (۱۴۰۸ق). تقریر از جعفر الهادی. البداء فی ضوء الكتاب و السنة. بیروت: دارالأضواء.
- طوسی، محمد بن حسن. (بی تا). التبیان فی تفسیر القرآن. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- سیوطی، جلال الدین. (۱۴۰۴ق). الدر المشور فی تفسیر المأثور. قم: کتابخانه آیه الله مرعشی نجفی.
- طوسی، خواجه نصیرالدین. (۱۴۰۷ق). تجرید الاعتقاد. قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.
- شریف رضی، محمد بن الحسین. (۱۴۱۴ق). نهج البلاغه، تحقیق صبحی صالح. قم: هجرت.
- عسکری، سیدمرتضی. (۱۳۷۸). عقاید اسلام در قرآن کریم، ترجمه محمدجواد کرمی. قم: مجمع علمی اسلامی.
- شریف مرتضی. (۱۴۰۵ق). رسائل الشریف المرتضی. قم: دارالقرآن الکریم.
- عیاشی، محمد بن مسعود. (۱۳۸۰ق). تفسیر العیاشی. تهران: المطبعة العلمية.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷ق). التوحید. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- الکافی. تهران: دارالکتب الإسلامية.
- طباطبایی، سید محمدحسین. (۱۴۱۷ق). المیزان. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- لاهیجی، عبدالرزاق. (۱۴۳۰ق). شوارق الالهام. قم: مؤسسه الامام الصادق علیه السلام.
- طباطبایی، سید محمدحسین. (۱۳۹۰ق). المیزان. بیروت: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات.
- مجلسی، محمد باقر. (۱۴۰۳ق). بحار الأنوار. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- طبری، محمد بن جریر. (۱۴۱۲ق). جامع البیان فی تفسیر القرآن. بیروت: دارالمعرفه.
- مصطفوی، حسن. (۱۴۰۲ق). التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، تهران: مرکز الكتاب للترجمة و النشر.
- طوسی، محمد بن الحسن. (۱۴۱۱ق). کتاب الغیبة للحجة. قم: دار المعارف الإسلامية.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۸۴). مجموعه آثار. تهران: انتشارات صدرا.